

BİR AKTİVİTE SİSTEMİ OLARAK “İNANÇ”: İNANÇ GELİŞİMİNE SOSYO-KÜLTÜREL BİR YAKLAŞIM*

Üzeyir OK**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, James Fowler tarafından geliştirilen inanç gelişimi teorisini, sosyal etkileşimsel yönünü vurgulayarak geliştirmektir. Çalışma kısaca, inancı, gelişerek biriken bir geleneğin belirli unsurlarına inanma olarak algılanmasına alternatif olarak onun bir aktivite sistemi olarak algılanabileceğini ileri sürülmektedir. Böyle bir şekillendirmenin “inançlılar” tarafından dini öğretilerin dinamik ve esnek bir biçimde algılanmasını destekleyeceği tezi üzerinde durulmaktadır. Çalışmada öncelikle İslam teolojisinde tanımlanan “iman” kavramının tanımı ele alındı ve bu tanımdaki muhtemel problemlere (inanç anlayışının dinamik olmadığı, günlük yaşamdan kopuk olduğu gibi) değinilmektedir. Ardından inanç gelişimi teorisinin kısaca tarihi arka planı, ana kavramları ve genel çerçevesi sunulmaktadır. Bu bağlamda *yapı, aşama, gelişim, içerik ve boyutlar* gibi yapısal-gelişimsel psikolojinin yapı taşlarını oluşturan kavramlar, onlara açıklık sağlamak ve bir sonraki aşamada yapılacak inanç tanımına alt yapı oluşturması bakımından betimlenmiştir. Daha sonra, Fowler tarafından geliştirilen “inanç” kavramının tanımı yapılmakta ve özellikle onun inancın etkileşimsel bir süreç olduğu konusundaki vurgusuna değinilmektedir. Fowler’ın kısaca değindiği inancın bu etkileşimsel yönü sosyo-kültürel aktivite teorisinden esinlenerek genişletilmeye çalışılmıştır. Böylece, inancın sosyal etkileşimsel yolla üretilişi, şekillenmesi, ve “tüketimi” konusu özellikle de James Wertsch’in çalışmalarının katkılarıyla ifade edilmeye çalışılmıştır. Kısaca, Fowler tarafından tanımlanan inanç kavramının “dinlerüstü” içeriği, Müslüman bilim insanları tarafından Kurana atıfta bulunarak yapılan iman tanımları ile doldurularak üçgen bir aktivite sistemi halinde yeniden sunulmaktadır. İnancın bireysel aktivite sistemi içerisinde yer alışı ve bu aktivitenin bileşenleri (inanma aktivitesi, araç, sosyal ortam, hedef, aracı, amaç, görevler vs.) tek tek analiz edilmekte ve bu bileşenler arasındaki muhtemel ilişkilere (özne-aracı, özne-grup, araç-hedef vs.) örneklerle atıfta bulunmaktadır. Çalışma bu araştırmada betimlenen inanç modelinin, İslam dini geleneğinde yer alan din eğitimi, ergen eğitimi ve inanç bakımı (faith care) konusunda kullanımları ile ilgili doğurgu ve önerileriyle sona erdirilmektedir.

* Bu çalışma, AB’nin Leonardo da Vinci Community Vocational Training Action Programme tarafından desteklenen “İnanç Gelişimi ve Kolaylaştırılması: Türkiye’nin Çoğulculuşma Süreciyle Uyumlu Bir İnanç Modeli Geliştirme Denemesi” adlı proje çerçevesinde yürütülmüş olup 26-28 Kasım, 2004 tarihleri arasında İstanbul’da Ensar Vakfı tarafından düzenlenen. International Symposium on Values and Education adlı uluslararası sempozyumda “Faith” as an Activity System: When Fowler Meets Vygotsky adıyla sunulan makalenin gözden geçirilmiş şeklidir. Makale olarak yayınlama konusundaki izni için Ensar Vakfı’na teşekkürü borç bilirim.

** Yrd.Doç. Dr., Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi. e-posta: uok@cumhuriyet.edu.tr

GİRİŞ

İnanç gelişimi teorisi, J. Fowler tarafından 1970'li yılların sonlarında psikolojideki *yapısalcı* gelenek ile bir dizi teolojik varsayımların bir araya getirilmesi ile başlatılan çalışmaların sonucunda Kuzey Amerika'da yeni bir inanç modeli geliştirme denemesi olarak ortaya çıkmıştır. İnanç gelişimi teorisi'nde tanımlanan "inanç" düşüncesi sadece içinde doğduğu Hıristiyan geleneğinde değil; diğer inanç geleneklerinde de uygulanabilir bir tarzda tanımlanmış olmasına rağmen, Müslüman toplumlarda teori ile ilgili çok fazla araştırma yürütülmemiştir. Teorinin 70'li yılların sonlarında şekillenmeye başladığı düşünüldüğünde, İslami gelenekler içerisinde konuyla ilgili çeyrek asır boyunca fark edilebilir düzeyde bir literatürün oluşmamasının nedeni sorgulanması gerekir. Bunun nedeni konusunda bazı ihtimallerde bulunmak mümkündür: Birincisi, inancın tanımının Fowler tarafından sosyal bilimlerden geliştirilen çeşitli seküler teorilerdeki kavramlar ödünç alınarak yapılması olabilir. İkincisi, İnanç gelişimi teorisi, Fowler'ın, içerik bakımından Hıristiyan olan güçlü bir şekilde hissedilebilir dinsel ifade tarzı ile, teorinin kendisinden beslendiği onun Metodist din adamı arka planına sahip olması dolayısıyla benimsenmemiş olabilir. Din psikolojisinin öncelikle sosyal bilimlere özgü bilimsel-ampirik değerleri kriter aldığı düşünüldüğünde ve bir çalışmanın bilimsel değerinin kişiler ve onların zorunlu tarihi arka planları tarafından etkilenmemeleri söz konusu olamayacağından bu gerekçeler konunun bir başka gelenekte ele alınmasına engel olmaması gerekir.

Bu çalışmanın amacı *kümülatif* (tarih içinde birikerek gelişen) bir gelenek olan İslam'daki inanç tanımı ile Fowler'ın *yapısal*-gelişimsel paradigma çerçevesinde geliştirdiği inancın tanımını karşılaştırarak bunun 'inanç' düşüncesine (eğer olabilirse) yapabileceği muhtemel katkıyı ortaya koymaktır. Amaç basitçe bir teoriyi mevcut haliyle karşılaştırmalı olarak sunmak değil, aynı zamanda sosyo-kültürel aktivite teorisini kullanarak inancın ilişkisel ve dinamik yönüne, teorisinin öteden beri yaptığı fakat geliştirmedeği vurguyu genişletmektir. Bu aşamada şunu belirtmek gerekir: inançla ilgili bu araştırma, inancın İslami anlaşılış biçimini dışlayan ve ona alternatif olan bir tanım geliştirme niyetinde değildir. Aksine, inanç gelişimi teorisini, İslam'daki inanç kavramını da kapsayacak bir biçimde daha genel bir kavramsal çerçeve olarak takdim etmektir. Bu yolla, İslam kelamında formüle edilmiş olan inanç/*iman* kavramına İnanç gelişimi teorisi'nin perspektifinden bakmak, ondaki şimdiye kadar bazıları tarafından *iman'ın* anlamında zımnen zaten var olduğu kabul edilen dinamik ve aktif özelliği gün yüzüne çıkarır. Ayrıca inanç olgusuna böyle bir yaklaşım çoğulcu bir toplumsal yapı için daha fazla hitap edici olabilir.

A. İslam Teolojisindeki “İnanç” Anlayışına Genel Bir Bakış

Sünni İslam kelimasında terim anlamıyla iman (‘inanç’ kavramından farklı olarak), kısaca, bir kişinin Hz. Peygamberin öne sürdüğü “vahyedilen haberleri” (kalben) (a) *doğrulama*, (b) *bilme*, (c) *açıkça veya kapalı olarak dile getirme*, (d) *baş eğme* ve (e) *özümsemeyi* içermektedir. İmanın bu iç temsil edilişlerinin yanında bazı bilim adamları (f) *ibadetleri ve diğer günlük dini vecibeleri yerine getirme gibi harici davranışların* da inanmış olmanın gereklilikleri arasında yer almasını şart koşmuşlardır (tartışmalar için bkz., al-Bağdadi, 1037, s.248, 249, ve 251). Müslüman bilim adamları arasında tartışma, yukarıdaki unsurlardan birini veya bir kaçını iman etmiş olmanın zorunlu gereği olarak görüp görmeme konusunda devam edegelmiştir. İnanıcı anlama konusundaki farklılıkların ortaya çıkarıldığı doğurgular veya daha özeldde kimin inançlı kimin inançsız olarak tanımlanacağı sorunu, özellikle İslam’ın ilk dönemlerinde Müslüman gruplar arasında bazen ölümcül kavgalara sebep olabilmektedir (Bkz. örneğin Demircan, 1996, s.51 ve 247; ve; Fığlalı, 1997, s.173).

Kısaca ifade etmek gerekirse, yukarıdaki tanımdan şu elde edilebilir: İman kavramının günümüzdeki Sünni anlayışı, bir kişinin davranışları tarafından da eşlik edilmesi beklenen sözlü ifadelerini kapsar ki bunların da kişinin, İslami geleneğin içeriğini temsil eden belirli değerler grubuna derinden bağlılığına karşılık gelmesi veya onun göstergesi olarak görülmesi gerekmektedir.

Bu çalışmanın hacmi, bu şekilde tanımlanan inancın, Kuran’da geçen çeşitli ayetlerdeki inanç tasvirleri ile ve yine Fowler’ın yaptığı aşama gelişimi özelliğine sahip inanç tanımıyla ne derece uyum arz ettiğini incelemeye izin vermemektedir. Bununla birlikte İslam düşüncesindeki inanç anlayışının, şimdiye kadar açık bir biçimde tartışılmamış olsa da, İslami değerlere uygun olarak yaşama yönelik bütünsel bir tavır gerektirdiği ve (Kuran’ın ilgili ayetlerinden de anlaşılabilir gibi) devamlılık özelliği taşıdığı düşüncesi ileri sürülebilir. Bununla birlikte tanımın burada sunulan şekliyle sorgulanabilir bazı noktaları bulunmaktadır.

Problem

(1) Her şeyden önce İslam kelimadaki inanç tanımı doğal olarak İslamidir. Diğer bir deyişle, inanç kendisine inanılan değerler, yani inancın nesnesi tarafından (“içeriden/inside”) tanımlanmaktadır. Bir geleneğin kendi inanç tanımını yapması, ya da başka bir ifadeyle, inancın tanımının, içinde ortaya çıktığı gelenek tarafından yapılması doğaldır. Ancak, bir dine özgü tek inanç grubunu temsil eden bir inanç tanımının, artık tek dini geleneğin baskın olmasının beklenmediği liberal ve çoğulcu toplumlarda veya politik oluşumlarda tek alternatif olarak sunulma olasılığı dayatmacı olabilir. Böyle bir du-

rumda, her hangi bir dini gelenekten bağımsız (belki akıl ortak değerine bağlı “bilimsel-ampirik” bir değerler dizinine dayalı) yeni bir “inanç” tanımı üzerinde durmak, böyle bir çıkmazın üstesinden gelmeye yardımcı olabilir. Hatta inancın dinsel anlaşılma biçiminin sınırını (onu görecelileştirme riskiyle birlikte) genişletir.

(2) Belirli bir dini geleneği temsil eden ve nesnesi İslam kelamı tarafından belirlenen mevcut inanç anlayışının diğer uzlaştırılmaz bir doğurgusu da inancın nesnesinin, yaşamın bizzat kendisinden kopmuş olmasıdır. O daha ziyade, belirli bir toplumun, yani oluşum dönemindeki İslam toplumunun, yaşadığı dönemde oluşturulan bir değerler grubunun metinleşmiş şekliyle doğrudan bağlantılıdır. Yani “inanç” (daha tercih edilen ifadeyle eylem şekliyle “inanma”), inanan-inanılan ikilemi ile nesneleştirilmiş olmaktadır. (İslami kutsal metnin yapısıyla ilgili daha detaylı değerlendirmeler için bkz. Ok, 2003). Bu yüzden inanç, geleneksel algılanış şekliyle, (Inanç gelişimi teorisi'nin ileri sürdüğü gibi) şu anda yaşanan dünyaya yönelik bütünsel ve varoluşsal bir tutum değil, kendisine bağlı olarak ortaya çıkan davranışlarla birlikte önceden formüle edilmiş düşüncelere yönelik (etki-leşim açısından tek yönlü) genellikle zihinsel bir tavır alıştan ibaret kalmaktadır. Metin haline dönüştürülmüş söylem, durağanlaşmış olarak algılanma potansiyeline sahip olduğu için, böyle bir algılama genellikle inananlar tarafından dogmatizm ve katılıkla sonuçlanma riski taşır. Bu yüzden inancın gerçek yaşam içerisinde süre giden aktivite boyutu ön plana çıkarılmalıdır.

(3) Üçüncü olarak, bir kişi, sistematikleşmeye maruz kalması sonucunda nesnelleştirilmiş inancın bu değerler kümesine yönelik, kabul veya reddetme şeklinde iki seçenekle karşı karşıya kalarak, acele zihinsel bir tutum belirleme durumunda bırakılabilir. Netice itibarıyla, bireyin, zihin, kalp ve davranış bütünlüğünü başarmadan bu değerler grubuna karşı tavrını belirleme bakımından hızlı karar vermesi beklenenecektir. Böyle bir durumda, spontane olmaya, düşünmeye ve analiz yapmaya yer kalmayabilir. Bu, “inananlar” ve “inanmayanlar” şeklinde insanlar arasında kolayca “ya o ya bu” şeklinde sınır çizilebilecek bir durum yaratmış olur ki, böyle bir durum farklılıkların bir araya gelmesine toleransı olmayan katı ikilemci bir yaklaşım olarak görülebilir.

(4) Böyle bir inanç anlayışının diğer yapıcı olmayan uzantısı da, sistematikleştirilmiş ve durağanlaştırılmış şekliyle onun, insanın bütün gelişim aşamaları için “standart” kabul edilebileceğidir. Örneğin, 8 yaşındaki bir ilkokul öğrencisi ile 20 yaşındaki bir üniversite öğrencisinin inancın aynı özelliklerine aynı tarzda tutum geliştirmesi beklenenecektir.

Netice itibariyle, sosyal bilimler alanlarında inancı kümülatif geleneklerin dışında tanımlamak için yapılan girişimler bu tür güçlüklerin üstesinden gelebilir, sağlam bir zemin sağlayabilir ve bu inanç-merkezli tanımlar için daha fazla açıklama ve yeni ufuklar yaratabilir. Bu tür tanımlardan biri James W. Fowler tarafından geliştirilmiştir.

B. İnanç Gelişimi Teorisi

James Fowler çeşitli alanlardaki bir kaç teori ve yaklaşımları bir araya getirmek suretiyle inancı formüle etme konusundaki serüvenini 70'li yılların sonlarında başlatmıştır. Bu teoriler ve onların geliştiricileri arasında J. Piaget tarafından geliştirilen zeka gelişimi, L. Kohlberg tarafından çalışılan ahlaki gelişim, E. Erikson tarafından araştırılan psiko-sosyal gelişim, H. R. Niebuhr ve P. Tillich tarafından vurgulanan inançta dinamizm fikri, W. C. Smith tarafından öne sürülen inanç/*faith* ve iman/*belief* arasındaki fark düşüncesi, R. L. Selman'ın geliştirdiği sosyal perspektife sahip olma tarzı ve daha sonraları R. Kegan tarafından ileri sürülen benliğin sosyal gelişimi bulunmaktadır. Bu eklettik teorinin omurgasını, Fowler'nun, din kavramını da içine alan kısaca "anlam-yapma", "oluşturucu-bilme" veya "varolma" gibi anlamlar taşıyan *inanç* anlayışındaki *yapısal* gelişmeleri araştırmak suretiyle katıldığı *yapısal* gelişimsel gelenek oluşturur.

İnanç gelişimi teorisi bu önceki çalışmalardan elde edilen belirli varsayımlara dayanmaktadır. Örneğin, dinden ve imandan farklı olarak görülen inanç, ilahi olarak verilmiş olmaktan ziyade insan tarafından oluşturulan evrensel bir olgu olarak kabul edilir. Benzer bir biçimde, bir dinin düşüncelerini ve açıklamalarını ifade eden "akaid" (belief), inançtan (faith) farklıdır. Akaid, inancın kavramsallaştırılma biçimlerinden sadece biridir (Smith, 2003, s.11).

Ampirik bir temele dayandırmak için Fowler başlangıçta, yaşları 3½ - 70 arasında değişen 350'den fazla katılımcılarla yarı yapılandırılmış görüşmeler yürütmüştür. Bu ampirik çalışmaların sonuçlarına dayanarak formüle edilen bu teori, anahtar kavramları ve düşünceleri ile (önce kavramlardan başlamak suretiyle) aşağıdaki gibi özetlenebilir.

1. İnanç Gelişimi Teori'sinin Kavram "Takımı Çantası":

Burada inanç gelişimi teorisinin varsayımlarından çoğunun temelini oluşturan Piaget'nin teorisinin temel kavramlarını özet biçimde sunarak başlamak uygun olur. Piaget'ye göre insan gelişimi için üç biyolojik faktör bulunmaktadır (Ginsburg ve Opper, 1969, sl.13-23). Bunlar (a) sinir sisteminin yapısı gibi insan anatomisinin özelliklerini oluşturan fiziksel yapılar, (b) Doğumdan hemen sonra psikolo-

jik *yapılara* dönüşen “parmak-emme” gibi otomatik davranışsal tepkiler ve (c) kısaca *işlevde bulunmayı (functioning)* betimleyen *adaptasyon* ve *organizasyon* kavramlarıdır. *Uyumsama (accommodation)* ve *özümleme (assimilation)* davranışları ile tanımlanan *adaptasyon* ile insan bilişinin (cognition) düzen ve ahenk kurmaya eğilimli olduğu düşüncesini ifade eden *organizasyon* hem fizyolojik hem de psikolojik eylemlerde yer alabilirler. Bu şekilde işlevsel olan organizma, çevre ile olan ilişkisinde sürekli olarak dengede kalmaya çalışır.

Yapı, Aşama, İçerik ve Boyut: Zihinsel yapı kelimesi (*structure*) “bir kişinin algıladığı çevresine uyguladığı bir aksiyon ve işlev olarak bulunan gözlemlenebilir düşünce biçimini ifade etmek için kullanılmaktadır (Smith, 2003, s.21). *Yapı* metaforu, gözlemcinin, (bir insanın bilişinde yer alan) *içerikteki* değişimler ortasında göreceli olarak değişmeyen örgülerin/modellerin ortaya çıkışını görmesini sağlar (Moseley, Jarvis ve Fowler, 1992, s.30). Buna karşılık, zihinsel bir *aşama* (stage) “belirli bir zamanda bir kişinin düşünce sürecini oluşturan işlevsel *yapıların* birbiriyle entegre olmuş bir kümesidir” (Smith, 2003, s.21, s.20). Entegre olmuş bir bütün olarak *aşama, yapıları* aralarındaki iç bağlantılar tarafından oluşturulan organize olmuş veya dinamik bir yapıya sahiptir (Fowler, 1986, s.31). *Aşama* kelimesi bireyler ile onların çevresi arasındaki ilişkide ve yine onların aşkınlılaştırıcı anlamlar çerçevesinde yaşamlarını organize etme tarzlarında bulunan bir tür ahengi ve düzeni ifade eder (Moseley, Jarvis and Fowler, 1993, s.31). *Gelişim* ise “böyle bir ‘bütünün *yapılarının*’ daha büyük içsel farklılaşma, karmaşıklık, esneklik ve sabitlik” yönüne doğru dönüşümü anlamına gelir (Smith, 2003, s.20).

Zihnin (aynı zamanda inancın) *içeriği*, bir dini veya felsefi geleneğe ait olan semboller, inançlar, ritüeller, anlatılar, uygulamalar ve ahlaki değerler tarafından karakterize edilir. Bu normatif “*içerikler*” *yapılardan* ayrı düşünülemezler (Fowler, 1992a, s.35). İçeriğin zihinsel işlevi için organize edici ve *yapısallaştırıcı* gücü bulunduğu ileri sürülmektedir. Bilişsel *yapı* ile *içerik* arasındaki ilişki yeterince netleştirilmemiştir ve bu alanda daha fazla çalışılmaya ihtiyaç vardır. Örneğin, bilişsel bir *yapı* belirli bir dini *içerik* tarafından (veya bunun tersi) ne düzeyde etkilenmektedir? *Yapısal* bir *aşamanın* yeni bir içeriği şekillendirdiğini, hatta yarattığını ileri sürmek mümkün müdür? Dahası, bir kişinin bilişsel *yapısal* düzeyi, içeriğin başkaları ile olan sosyal etkileşim ortamında yer alma biçimi tarafından etkilenebilir mi? Buraya kadar ifade edilenler dikkate alındığında şunlar söylenebilir: aşağıda tanımlanacak olan inancın bir *yapısı, aşaması, gelişimi* ve *içeriği* söz konusudur.

İnancın *boyutlarına* gelince, bir bireyin inancının *aşama* türü, birbirleriyle etkileşim halinde bulunan bir kaç *boyut* üzerindeki kendine özgü bir düşünce *biçimi* tarafından oluşturulur (Moseley, Jarvis

ve Fowler, 1993, s.33). Zihnin *yapısal* düzeyini çocukların hacim, hız, nedensellik v.b. gibi çeşitli matematik ve bilimsel kavramlara verdiği cevapları çalışarak ölçen Piaget'den farklı olarak Fowler, "inanç" aşamalarındaki *yapısal* farklılıkları (görüşme tekniği kullanarak) katılımcıların şu yedi *boyutun* (veya "pencerenin") hepsinde veya çoğunda gösterdikleri (düşünsel) performans biçimlerine göre değerlendirmiştir: (1) akıl yürütme biçimi, (2) başkalarının bakış açısından bakma düzeyi, (3) ahlaki yargılama biçimi, (4) sosyal grubunun sınırını çizme tarzı (5) bağlandığı otorite türü (6) dünyayı ahenkle algılama yeteneği ve (7) sembollerini değerlendirme biçimi. Bu *boyutların* sayısı 7 ile sınırlı olmayabilir. Bunlar en önemlileri olarak değerlendirilmelidir (Dykstra, 1986, s.262). Buna göre, örneğin, bir kişinin nesnel dünyayı ve *nihai çevreyi* algılaması (kısaca dünya ahengi şekli) eşit zamanlı olarak onun akıl yürütme biçimi (kısaca mantık biçimi) tarafından etkilenir (Moseley, Jarvis ve Fowler, 1992, s.42).

İnanç gelişiminin dikey yolculuğu doğumla 3 yaş arasında kalan dönemi kapsayan *Ayrıştırılmamış İnanç* dönemi hariç 6 aşamaya kadar devam edebilmektedir. Fowler'nın ampirik araştırmasının sonucunda ortaya çıkan *aşamalar* ve bunlara karşılık gelen yaklaşık yaş yüzdeleri, aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 1: İnanç Aşamalarının Yaşlara Göre Dağılımı (N:359)*

İnanç Aşamaları	Yaş Grupları								Her aşamadaki toplam örneklem yüzdesi
	0-6	07-12	13-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-	
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
6	-	-	-	-	-	-	-	1.6	0.3
5-6	-	-	-	-	-	-	-	-	0.0
5	-	-	-	-	14.16	12.5	23.5	16.1	7.0
4-5	-	-	-	3.3	18.8	21.9	5.9	14.5	8.1
4	-	-	5.4	40.0	20.8	56.2	29.4	27.4	24.8
3-4	-	-	28.6	33.3	8.3	-	-	14.5	16.24,
3	-	-	50.0	17.8	37.5	9.4	35.3	24.2	24.0
2-3	-	17.2	12.5	4.4	-	-	-	1.6	4.7
2	-	72.4	3.6	1.1	-	-	5.9	-	7.0
1-2	12.3	6.9	-	-	-	-	-	-	1.7
1	88.0	3.4	-	-	-	-	-	-	6.4
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
	(25)	(29)	(56)	(90)	(48)	(32)	(17)	(62)	(359)

*Fowler 1981'den alınmıştır

Aşamalar birbirlerinden (yukarıda bahsedilen) zihindeki yapısal bütünlüğe göre ayrılırlar. Aşamalar arasındaki (tabloda örneğin 3-4 olarak yazılı olan ve 3. aşamadan 4. aşamaya geçişi belirten) dönem, süresi kişiden kişiye değişmek üzere 10 yıla kadar sürebilen “geçiş dönemleri” olarak isimlendirilirler. Teoriye göre, inanç aşamaları sıraları değişmemek üzere hiyerarşıktirler. Yani, kişi sıradaki aşamayı atlayarak ondan sonraki aşamaya geçemez. Daha yüksek aşamaların özellikleri daha yeterlidir fakat daha değerli değildir. Bu yüzden aşamalar sadece sınıflama amacıyla kullanılmıştır, yoksa insanların bir an önce elde etmesi gereken özellikler olarak değil.

Tablo 1 incelendiğinde, özellikle ilerleyen yaşlar dikkate alındığında belirli yaşlardaki insanların belirli aşamalarda yer alacağı şeklinde bir genellemeye gitmenin güç olduğu görülür. Bununla birlikte bazı aşamalarda yer alan yaş gruplarının % oranları büyük bir fark olmasa da diğerlerine göre daha yüksektir. Örneğin 3. aşamada en yüksek % değerine %50 ile 13-20 yaşlar sahiptir. Bu durum kuşkusuz 13-25 yaşlarındaki insanların 3. aşama olarak algılanması gerektiği anlamına gelmemektedir. Yine yaş durumunu dikkate alarak bir örnek vermek gerekirse 51-60 yaşların çoğunluğu (%35) 3. aşamada yer almaktadır. Bu durum gelişim aşamalarının ardarda ve hiyerarşik olduğu şeklindeki varsayımın sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu yüzden olmalıdır ki Streib (2001) inanç aşaması yerine inanç stili/tarzı kullanılmasını önermiştir.

C. “İnancın” Tanımı

Fowler’ın çeşitli çalışmalarda yaptığı inanç tanımları bir kaç hariç genellikle parçacıdır ve inancın belirli özelliklerini yansıtmaktadır. Bunun bazı nedenleri olabilir. Birincisi, onun kendisinin de belirttiği gibi inanç tanımlanması zor bir olgudur. İkincisi, köklü olmasa da Fowler yıllar boyunca tanımlarında bazı küçük değişiklikler yapmıştır. Bu yüzden, kapsamlı bir tanım sunmak için bu parçacı tanımlarda belirtilen özelliklerin çoğunu betimleyen birini seçmek önemlidir. Bu amaç için şu tanım seçilmiştir:

İnanç gelişimi teorisi, bir kişinin nihai çevreyi açık veya zımni olarak ahenkli/uyumlu bir biçimde imgelemesi/düşünmesi bağlamında benlik – diğeri ilişkilerini kurgulamasının altında yatan bilme, değer verme ve kendini adama eylemlerini açıklamaya çalışır. ... kastedilen şey, inancın hem açıkça dine özgü ifadelerini ve davranışlarını, hem de kişinin, nihai bir çevrede dinsel niteliği olmayan bir ahenk bulma ve kendini o ahenge yönlendirme biçimlerini içerir (Fowler, 1992b, s.15).

Bu tanımda üç faktör belirgindir: (a) inanç, oluşturucu-bilme, değer verme ve kendini adama bilişsel eylemidir, (b) nihai çevre ile ilintili olarak, (c) benlik ile diğerleri arasında gerçekleşen ilişkiler çerçevesinde vuku bulur. Tanımda geçen nihai çevre, yaşamı kişinin

kontrolünün ötesinde etkileyen güç/ler, ölümün ve sonluluğun sınırları, var olma, değer ve anlamın kaynağı veya kaynakları ve yaşam olasılıkları gibi unsurları ifade eder. O, kısaca “hayal ettiğimiz, eylemlerimizin yer aldığı en geniş aksiyon tiyatrosudur” (Smith, 2003, s.14). *Nihai çevre* ile ilgili bilme, değer verme ve anlam yapma, insanların değer merkezi veya merkezleri oluşturmalarına yol açar. Çünkü, Piaget’in kullandığı anlamda bilme zorunlu olarak sistematik veya organize olmuş olmayı gerektirmektedir. Bu da genellikle bir grup içerisinde veya gruplarda bireyler arasında yer alan etkileşimler yoluyla olur. Tanımdaki “altında yatan” kelimesi “oluşturucu-bilme”, “değer verme” ve “kendini adama” genellikle yüzeysel bir bakışla belirlenemeyen ve belki bilinç altı düzeyinde denilebilecek “yapısal” bir aktivite olduğunu ima etmektedir. Tanımın son bölümünde belirtildiği gibi hem kurumsal inancı hem de bunun dışında gerçekleşeni içeren daha geniş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dykstra, Fowler’nın inancı farklı ifade etme biçimlerinden yola çıkarak, inancın bileşenlerini aşağıdaki formülde bir araya getirmeye çalışmıştır (Dykstra, 1986, s.49). Buna göre:

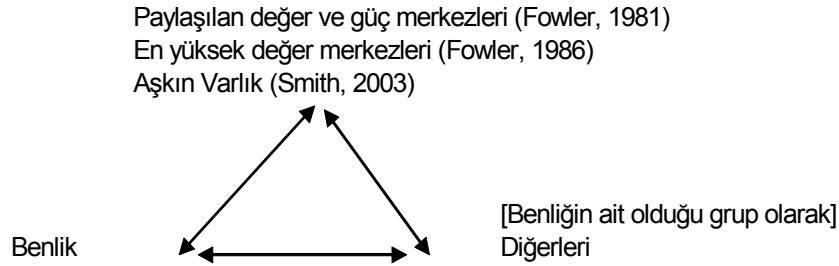
(1) İnanç bir insan aktivitesidir. O insanların sahip olduğu bir şey değil, varolma ve bilme biçimidir. (2) Bu aktivite başkaları ile etkileşim yoluyla yürütülür. (3) inancın en önemli iki özelliği güven ve bağlılıktır. (4) Bu yüzden, inancın [önceden formüle edilmiş olmayan ve aktif olan-UOK] nesne/leri bulunmaktadır. Çünkü bireyler, belirli şeylere *güvenir* ve *bağlanırlar*. (5) Bu güven ve kendini adamanın nesnesi sadece insanlar veya gruplar değil, bu insanların ve grupların da bağlantılı olduğu bir tanrı gibi en önemli “en üstün değer ve güç merkezleridir” (6) Kendini adama ve bağlılık vasıtasıyla gerçekleştirilen bu ilişkiler yoluyla insanlar, anlam oluşturur/yapar, onların maddi ve manevi dünyaları şekillenir ve benlikleri inşa edilir. (7) İşte inanç terimini tanımlayan bu temel aktivitelerdir (dünyayı şekillendirme, anlam yapma ve benlik oluşturma).

İnancın bu tanım ve açıklamalardaki etkileşimsel yönü açıktır. Bireyler, kalplerini *nihai çevre* ile ilgili olarak değer merkezlerine dayarlar ve buna karşılık bu değerler de dönüşümlü olarak onların yaşamlarını şekillendirir. Fowler’ya göre her ne kadar genellikle *kümülatif* dini geleneklerde ifade ediliyor olsa da, inanç zorunlu olarak bunlara ait değildir. Bu yüzden, bu anlamda bir Marksist, Hümanist veya Pozitivist “inançlı” olarak nitelendirilebilir. Bundan dolayıdır ki bir anlam-yapma aktivitesi olarak inançla, belirli bir dini geleneğin genellikle yazıya geçirilmiş değerlerine inanma olarak iman (belief) arasındaki fark ayırt edilmiştir. İman (belief) genellikle yapısı itibarıyla geleneksel olan bir değer sistemini “benimsemeyi” ifade ederken, inanç yaşama karşı daha genel bir tutumdur ve bu da özel-

likle sosyal etkileşim yoluyla şekillenir. Kısaca, dünyaya bakışta “dini olan – dini olmayan” şeklinde ikiye ayrılan bir dünyada *inanç*, dini değerleri içinde barındırabilecek düzeyde daha geniş bir bilinçlilik durumunu temsil etmektedir.

Sosyo-tarihsel şartları ve onların benliğin öyküsel (narrative) yapısı üzerindeki etkisini vurgulamak için Fowler, psikodinamik olanla gelişimsel *boyutlar* arasında fark gözetmemiştir. O, bu yolla *yapısalcılığın* etkileşimsel yönünün altını çizmiştir (Moseley, Jarvis ve Fowler, 1992, s.31). Yine aynı amaca yönelik bir metafor olarak teolojik bir kavram olan *ahit (covenant)* kelimesini kullanmıştır (Moseley, Jarvis ve Fowler, 1992, s.31). Bu ortaklık *boyutunu* sonraki çalışmalarında özellikle Kegan’ın (1982) çalışmasından esinlenerek daha fazla genişletmiştir. Örneğin, onun 1992’de yayımlanan çalışmalarından birinde *inanç*, her zaman diğer bir kişiyi, grubu, toplumu veya nesneyi gerektiren dinamik ve etkileşimsel bir varolma ve bilme biçimi olarak tanımlanmıştır (Fowler, 1992a, s.23). Fowler inancın etkileşimsel özelliğini bir üçgen üzerinde şöyle gösterir:

Şekil 1: İnanç Gelişimi Teorisine Göre İnanç Etkileşim Üçgeni

Şekil 1’deki nihai değer merkezleri bir grubun üyeleri tarafından paylaşılan içeriğe yani “anlatılar” ve “ortak kabul edilen kıssalar” dâğarcığına işaret eder. Hem benlik hem de (şekilde diğerleri olarak ifade edilen) bu bireylerin ait olduğu gruplar bu değer merkezlerine güvenirlir ve onlara bağlılık duyarlar. Netice itibariyle, bu değer merkezlerinin bir grubun üyeleri arasında ortak olması, aynı zamanda (üyeler tarafından o) grubun kendisine de güven ve bağlılık yaratmaktadır.

Mevcut haliyle bu üçgende yer alan formül dini olsun olmasın bütün geleneklere uygulanabilir bir özelliğe sahiptir. İslami uygulamalar arasında somutlaştırılarak gösterilebilecek resmedici bir örnek olarak Suudi Arabistan’a hac görevini ifa etmek için kutsal Kabe’nin çevresinde toplanmış Müslümanlar düşünülebilir. Onları orada bir araya getiren şey, kutsal yazılar ve Tanrının birliğine inanma gibi ortak paylaşılan değerlerdir. Bu insanlar kendilerini, hayatlarında ilk

defa gördükleri diğer Müslümanlarla bu ortak değer merkezlerinden dolayı bağlantılı görürler.

Farklı sosyal şartlarda ve gelişim aşamalarında değer merkezleri *çoğulcu (polytheist)* şekiller alabilir (Fowler, 1981, s.17 ve 2001, s.163). Bunlar büyük kişilikler, davalar, ideolojiler, kurumlar, aile, başarı, kariyer, ulus, para, cinsellik ve Tanrı olabilir (Fowler, 1992a, s.22). “Bizim için tanrı değerinde olan nedir” sorusuna verilecek cevap kişinin yaşamına neyin üstünlük kurduğunu belirler (Fowler, 1981, s.4).

İnancın etkileşimsel yapısını gösteren yukarıdaki inanç üçgeninin bazı detaylara sahip olmadığı gözükmektedir. Örneğin, inanç grubu üyeleri arasında bağlılık ve güven bakımından sanki homojen bir yapı varmış gibi ima edilmektedir. Bu üçgenin bileşenleri arasındaki etkileşimin doğası konusunda ve inancın *boyutları* ile aktivite üçgeni arasındaki bağlantı konusunda detay eksiklikleri bulunmaktadır. Bir kişinin zihninin içeriğinin, etkileşimin zengin dinamik sistemi içerisinde nasıl şekillendiği konusunda yeterli vurgu bulunmamaktadır. Hatırlanacağı gibi, bu çalışmanın ana tezi, Fowler tarafından yapılan yukarıdaki inanç formülünün sosyo-kültürel aktivite teorisi terminolojisini kullanarak daha detaylı olarak analiz edilebilir olduğunu tartışmaktır.

SOSYO-KÜLTÜREL AKTİVİTE TEORİSİ VE İNANÇ

Aktivite Sistemine Genel Bir Bakış: Van der Leeuw'dan (1938) bir alıntıyla başlamak buraya uygun düşer. Ona göre bir olgu ne bir nesnedir ne de onun maruz kaldığı kişidir. O bir özneyle bağlantılı bir nesne ve bir nesneyle bağlantılı bir öznedir (Jackson, 2002, s.19, Waardenburg 1973, s.412'den naklen). Sosyokültürel aktivite teorisine (kısaca aktivite teorisi diye de isimlendirilebilir) göre psikolojisinin konusu olan zihinsel işlemler sadece kafatasının içinde yer alan işlemler olarak değil, zihinsel özellikler ile dış dünyada olup bitenlerin karşılıklı bir etkileşimi olan bir aktivite/aktivite sistemi olarak düşünülmelidir. Biraz açıldığında bu yaklaşıma göre, tanım olarak verilmesi gerekirse, bireyler, sembol ve aletler gibi insanlar tarafından icat edilen *yapıtlar (artefacts)* yoluyla başka bireylerle iş birliği içinde nesne-yönelimli (bir nesneyi/konuyu halletmeye yönelik) eylemlerde bulunurlar. *Eylem (act)* kelimesi psikoloji tanımında da yer aldığı gibi hem zihnin içinde (intramental) hem de zihin dışında (intermental) gerçekleşen işlemleri temsil etmektedir (Wertsch, 1998, s.23). Aracı olan *yapıtlar* yoluyla gerçekleştirilen çeşitli bireysel eylemler kümesi, bir araştırmacının analiz ünitesini oluşturan bir aktivite sistemi içinde gerçekleşirler. Analiz ünitesi, bir insan aktivitesinin her hangi bir anı olabilir ve bir bütünün temel bütün özelliklerini taşır. Böyle bir *nesne yönelimli, kolektif ve kültürel olarak aracı olunan*

insan aktivitesi veya aktivite sisteminin unsurları (inanç aktivite sistemine uyarlanmış haliyle aşağıda Şekil 2'de görülebileceği gibi) eylem, sahne (zaman ve mekan), eylemci/özne, üzerinde eylemde bulunan nesne, aracı *yapıt*/lar, amaç/sonuç, kurallar, grup/lar ve görev dağılımını/emek bölüşümünü içerir (Bkz. Wertsch, 1998 ve Engeström, 1987 ve Engeström and Miettinen, 1999, s.9).

Bireysel bir aktivite sisteminin bu bileşenleri, bir gözlemci tarafından eşit zamanlı biçimde gelişmekte ve birbiriyle etkileşimde bulunmakta olan bütünsel bir süreç olarak görülmesi gerekir (Wertsch, 1995, s.60 ve 62-63). Buna karşılık, tutumlar, kavramlar, dil ve bilgi yapısı ve diğer benzer ünitelerden oluşan geleneksel analiz üniteleri, bu daha geniş aktivite sistemi içerisinde diğerleriyle etkileşimde bulunan anlar veya yönler olarak görülürler (Wertsch, 1995, s.61). Bu farklı unsurların rolü, bir bağlamdan veya vakadan diğerine, bireysel çeşitli gelişim *aşamalarında* değişiklik gösterebilir. Dinamik bir sistem içerisinde birbiriyle bağlantılı olduklarından dolayı her hangi bir unsurdaki değişim, eylemin akışını etkileme ve onu bir biçimde şekillendirme potansiyeline sahiptir. Bu yüzden bu etkiler ve unsurlar durağan biçimde yalnız başlarına tanımlanamazlar.

Bir birey, eşit zamanlı olarak birden fazla aktivite sistemi içerisinde bulunabilir. Kişi, günlük yaşamında bu aktivite sistemleri arasından geçer. Örneğin, inanç aktivite sistemindeki aracı olan *yapıtlar* diğer tarihi aktivite sistemleriyle yakından ilintilidir (Bkz. Şekil 2). Dahası, bir bireyin iş yerindeki aktivite sistemi, temel kabul edilebilecek olan inanç aktivite sistemine nazaran bir alt aktivite sistemi olarak görülebilir.

Böyle bir sistemde unsurlar arasındaki iç gerilim ve karşıtlıklar değişimi ve gelişimi motive eder. Buna karşılık, bu iç gerilim ve karşıtlıklar, bir aktivite sisteminin yukarıda bahsedilen bileşenleri arasındaki sürekli geçişler ve dönüşümler sonucunda oluşmaktadır (Leont'ev, 1978, Engeström and Miettinen, 1999, s.9'dan naklen). Bir biyografiden ibaret kalmaktan kaçınmak için bu inanç aktivitesi modeli, üstesinden gelinebilir hacimde bir analiz ünitesi kurmayı ve böyle bir üniteye hem tarihsel devamlılığı hem de yerel ve yerleşik değişkenliği (contingency) içinde bulundurmaya mümkün kılmaktadır (Engeström and Miettinen, 1999, s.9).

Bu aktivite sistemi modeli, *psikolojik* ve *davranışsal* şeklinde yapılan geleneksel ayırımı ortadan kaldırmış olur. Kaldı ki Engeström ve Miettinen'in de ileri sürdüğü gibi (1999) aktivite teorisi dar bir psikolojik teori olarak değil, günümüzde sosyal bilimlere teget geçen pek çok teorik ve metodolojik sorularla ilgilenme amacıyla yeni perspektife sahip olan ve yeni kavramsal araçlar geliştiren geniş bir yaklaşım olarak görülmelidir (s.8).

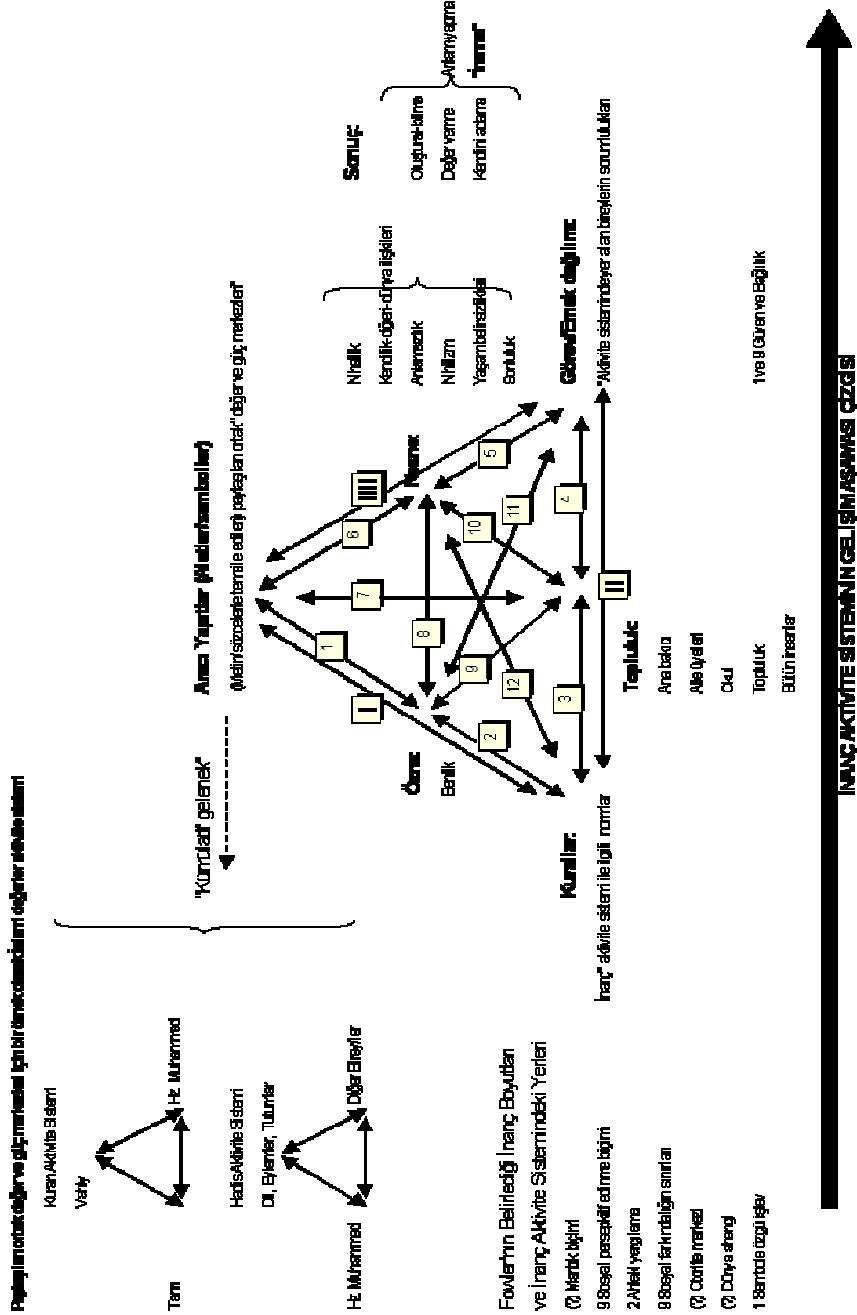
Bu çalışmanın ana denencesi, Fowler tarafından ifade edildiği şekliyle inancın bilişsel yapısının, analitik açıdan ayrı fakat birbiriyle etkileşimde bulunan bir kaç etki ve unsurlar tarafında organize edilen veya şekillenen bir aktivite sistemine yerleştirilebileceği ve orada analiz edilebileceği şeklindedir. Çalışma, her ne kadar İnanc gelişimi teorisi'ndeki orijinal düşüncelerin çoğuna bağlılığını korusa da, bireysel vaka'larda ve hatta eğitimde ve belki bireysel danışmanlıktaki müdahaleler için mevcut bakış açısını değiştirmeye ve dinamik bir analiz ünitesi yaratmaya çalışmaktadır.

Analiz Yöntemi Konusunda Özet bir Not: Yöntem bakımından araştırmacıya, aktivite sistemine adeta yukarıdan bakıyormuş gibi yaklaşması tavsiye olunmaktadır. Bundan başka, gözlemci, aktiviteyi kendilerinin gözünden ve yorumundan yola çıkarak inceleyebilmek için, o aktivitenin öznesini/öznelerini belirlemek durumundadır. Bir özneyle onun aktivite sistemi arasındaki ilişki, bir araştırmacıyı, aktivite sistemindeki diyalogsal ilişkiye bakmaya teşvik eder. Netice itibariyle, bir kişinin aktivite sistemini incelemek, o kişinin geçmiş, şimdiki ve gelecek "yakın gelişim alanları"nın (*zone of proximal development*) kolektif ve çok sesli bir tarzda yeniden tasarılanmasına götürür (Engeström ve Miettinen 1999, s.10).

Engeström'a göre aktivite teorisinin önermelerinin genel geçerliliği, (bu çalışmada teorik temellendirme üzerinde durulmakla beraber) uygulamalar ve ilgili müdahaleler yoluyla denetlenebilir. Bu yolla, diğer katılımcılarla işbirliği içinde yeni aktivite modelleri geliştirilebilir. Böyle bir model geliştirme, o modelin sadece incelenen aktivitenin titiz ampirik ve tarihsel analizlerine dayandırılarak yapılmasıyla başarılı olabilir (Engeström, 1999, s.35). Ayrıca, sonuçların geçerliliği ve genellenebilirliği meselesi, o modelin benzer problemlere karşılık verme düzeyini ve onları açıklama konusundaki uygunluğunu izleme yoluyla incelenebilir (Engeström, 1999, s.36).

Yukarıdaki açıklamalar ışığında, bir "inanç" aktivite sisteminin detayları aşağıdaki gibi çizilebilir:

Şekil 2: Bir Aktivite Sistemi Olarak İnanç

İNANÇ AKTİVİTE SİSTEMİNİN ANALİZİ

A. İnanç Aktivite Sisteminin Unsurları:

Bu bölümde, şekil 2’de detaylı olarak sunulan bir bireye ait inanç aktivite sisteminin unsurları İslami değer sisteminden örneklerle açıklanacaktır. Her ne kadar bu unsurlar burada analiz etme amacıyla tek tek incelense de, aktivite sistemini bir bütün olarak ve dinamik bir halde düşünmek esastır.

Özne: Aktivitenin merkeze aldığı özne inanç gelişimi teorisinde *nihai çevre* üzerinde eylemde bulunan Müslüman bir benlik (self) olarak tasarlanmaktadır. İnanç aktivitesi ortak bir aktivite olarak tasarlanabileceği için özne birden fazla benlikler olarak ta tasarlanabilir. Ancak psikolojinin yalın olarak ele aldığı birey burada bir aktivite sisteminin aktörü/faili ama aynı zamanda unsurlardan biri olarak tasarlanmıştır ve bu sistem çerçevesinde incelenecektir.

Nesne: Nesne bir benliğin/benliklerin üzerinde eylemde bulunduğu her hangi bir şeyi temsil edebilir. İnanç Gelişim Teorisi’nde benliğin bir hedefe ulaşmak için bir ara amaç olarak üzerinde durduğu/yöneldiği nesneyi/zemini, genel olarak tanımlayan kelimeler, Fowler’ın de belirttiği gibi “benlik, benlik-diğerleri-dünya ilişkileri, anlamsızlık, bilinmezlik, yaşam belirsizlikleri, sonluluk” gibi problem alanlarıdır. Bireyler aile veya toplum tarafından sunulan mevcut “değer merkezlerini”[burada İslami değerler] kullanarak bu problemler üzerinde eylemde bulunurlar. Bu değer merkezleri, sembolik dil sistemi tarafından temsil edilirler. Burada nesne ile ilgili sunulan teorik kavramlar teknik ve genel bir düzeydedir. Bireyler gerçek yaşamlarında doğrudan bu kelimeleri kullanmayabilirler. Örneğin bir kişinin “Kendimi boşlukta hissettim” ifadesi, o kişinin üstesinden gelmek istediği ve üzerinde çalıştığı bir nesneyi temsil etmektedir.

Aracı Yapıt(lar)/Paylaşılan Ortak Değerler: Eğer inancın bilme ve anlam-yapma ile ilgisi varsa, o zaman onun bilinç ile ilişkisi açıktır. Aktivite teorisine göre, insan bilinci, kişinin nesnel çevre ile doğrudan değil, dil gibi kültürel semiyotik unsurlar ve çekiç, kalem, tornavida vb. gibi diğer maddi aletler aracılığıyla şekillenir. İnanç, bir kültürel sistem içerisinde o sistemin, gelişmiş ve gelişmekte olan *yapıtları* kullanılarak şekillenir ve inançtaki ilerleme veya başarısızlık büyük oranda bir sosyal sistemde kullanılan aracı *yapıtların* niteliği ile yakından ilgilidir. *Yapıtlar* günlük kültürel dili, selamlaşma tarzlarını, adab-ı muaşeretini ve maddi aletleri vs. içerir. Özelde inanç aktivitesi başlıca, kişinin değer merkezlerini temsil eden ve onun *nesne/nihai çevre* ile ilişkisini kuran dil ve metin (kavramlar ve düşünceler) yoluyla aracı olunur. Bu *yapıtlar*, bir kişinin ahenk duyusunu,

davasını, “realiteyi imgelemesini”, motivasyonlarını ve ümitlerini sembolize eder ve düzene koyar.

Müslüman bir birey için paylaşılan ortak değerler veya “kümülatif gelenek”, Müslümanlar arasında tarih boyunca gelişen ve İslami inanç için aracılık etme işlevine sahip olan İslam adına öne sürülen değerler grubudur. Paylaşılan ortak değerlerin kendilerinin, kendi başlarına hedef olmayıp, hedefe götüren aracı *yapıt* olduklarını vurgulamak gerekir (Wertsch, 1998, s.33). Bu durum dini değerlerin kendi başlarına hedef olamayacakları anlamına gelmektedir. Bu değer *yapıtlarının* özelliklerinden biri şudur: Bazı işlevsel şartlarda bile kullanılmak istenen bu *yapıtların* değişimine ya da yeniden gözden geçilmesine karşı direnç oluşabilir. Gerektiğinde insanların oluşturucu-bilmelerinde, yani inancında bir değişiklik yapmak için değiştirilmesi veya yeniden şekillendirilmesi gereken şey, kişinin yetenekleri değil, onların bilişsel işlevler için kullandıkları sembolik *yapıtlardır*. İnançın aracı *yapıtlarının*, belirli davranışları hem muktedir hem de başarısız kılma potansiyeli bulunmaktadır (Wertsch, 1998, s.38).

Bu *yapıtların* diğer bir özelliği de şudur: Onlar kültürel, kurumsal ve tarihsel şartlara gömülüdürler. Örneğin bir Müslüman birey tarafından benimsenip desteklenen, aracı *yapıtlar* veya paylaşılan değerler, açık veya zımni olarak tarihte başlamış ve bitmiş olan (örneğin Türkiye’deki bir Müslüman’ın durumuna kıyasla) oldukça farklı sosyo-kültürel şartlardaki diğer aktivite sistemleriyle ilintilidirler (Bkz. Şekil 2) (Wertsch, 1998, s.63). Daha fazla somutlaştırarak söylemek gerekirse, İslami değerler başlangıçta belirli kültürel tarihsel bağlamlarda şekillenmiş ve sonuçta da her hangi bir coğrafyada yaşayan sonraki müminler için normatif olmuşlardır (Wertsch, 1998, s.61).

Wertsch’in de belirttiği gibi, kullanılan kültürel *yapıtların* çoğu, başlangıçta, sonradan belirlenen bir hedef için tasarlanmamış olabilir (1998, s.59). Bu yüzden, şöyle söylenebilir: İslam kültürünün prensiplerinin, İslam’ın ilk dönemlerinde ortaya çıkış biçimi dikkate alındığında, “vahy”in içeriğinin, muhtemelen (bu gün anlaşıldığı gibi) sonraki nesillerin “inanç”larını oluşturmak için bir ‘paket sistem’ (veya aracı bir sistem) oluşturma niyeti yoktu. Zira, İslami gelenekte vahyin içeriğinin, her şeyden önce Hz. Peygamberin ve onun içinde etkileşimde bulunduğu toplumun yaşam deneyimlerinin bir koleksiyonu olarak görülmesi önemlidir. Bu yüzden, yanlış değerlendirildiği takdirde Müslümanlar için her zaman yanlış bir inanç bilinci geliştirme ve kendi inançlarını artırmak için kullanılan semiyotik *yapıtların*, kelimelerin, söylemlerin, düşünce biçimlerinin yanlış kullanılması potansiyel riski bulunmaktadır. Veya bölgesel kültürel ve tarihsel unsurların “evrensel” dini prensipler olarak alınması riski bulunabilir. Netice itibarıyla, “paylaşılan ortak değer sistemini” yanlış yo-

rumlama, kişinin gelişme potansiyelini sınırlayabilir (Wertsch, 1998, s.59).

Aracı olunarak gerçekleşen bir aktivite olarak inanç, bir Müslüman'a sekülerizm gibi yeni bir aracının sunulması veya müdahaleyle köklü bir değişim yaşamak durumunda kalabilir. Ayrıca, yeni yapıtları kullanmaya kararlı olan bir birey, değişimi çoktan yaşamış biri olarak ta değerlendirilebilir. Çünkü yeni bir değer grubunu veya teknik ve beceriyi tercih etmek önceden gerçekleştirilmiş içsel bir değişimin göstergesi olarak düşünülebilir (Wertsch, 1995, s.67).

Sonuç: kısaca kişinin yapıtları kullanarak nesne üzerinde işlemde bulunarak ulaşmak istediği hedefi temsil etmektedir. Aktivite teorisinde yer alan *içselleştirme* ve *dışa vurma* terimleri işlev açısından Piaget'nin terminolojisindeki *özümseme* ve *uyumsama* kavramlarına benzer gözükmektedir. Özümsemenin işlevi, daha önceden karşılaşılmayan yeni olguları/uyarıcıları kişinin, mevcut bilişsel modellerine yerleştirme iken, içselleştirme kavramı basitçe mevcut kültürel değerlerin yeniden üretimiyle ilgilidir. Benzer bir şekilde, uyumsama yeni olgularla/uyarıcılarla baş etmek için yeni bilişsel modeller yaratmayı gerektirmektedir ki bu açıdan, bireyleri değişime muktedir kılmak için yeni yapıtlar yaratmayı temsil eden dışa vurma düşüncesine yakın gözükmektedir (Engeström ve Miettinen 1999, s.10). Bu mekanizmalar yoluyla bireyler bir toplumun yapılar, uygulamalar ve gelenekler birikimini ya yeniden üretir ya da değişime uğratar (Engeström and Miettinen 1999, s.10). Böylece uyumsama ve dışa vurma düşüncesi kişiyi yaratıcılık veya üretkenlik konusuna getirmektedir.

İnsan aktivitesinin en önemli boyutunun onun yaratıcılığı ve belirli sınırlılıkları ve talimatları aşma veya geçme yetisi olduğu ileri sürülmektedir (Engeström, 1999, s.26). Bu yüzden, belirli yapıtların bilincin aracı olma rolünü incelemenin yanında, o yapıtların tarihte nasıl ortaya çıktığı ve yüz yıllar boyunca nasıl işlevde bulunduğu konusunda derin düşüncede bulunmak önemlidir (bkz. Luria, 1979).

İnsanın diğer her hangi bir aktivitesinde olabileceği gibi *nesne/“nihai çevre”*-yönelimli birey de inanç aktivitesinin bir sonucu olarak bilinçli veya bilinçsiz birden fazla sonuç bekleyebilir. Bu sonuçlara çeşitli perspektiflerden bakmak mümkündür: (a) Sonuç teolojik açıdan düşünülebilir. Veya aşağıda tartışılacağı gibi aracı olunan yapıtların kendileri tarafından belirlenebilir. İslam teolojisi açısından düşünüldüğünde sonuç genel terimlerle “hem bu dünyada hem de ahrette mutluluk” olabilir. Buna mukabil, sonuç eğitim açısından, (2) kurtuluş (liberation), dönüşüm (transformation) vb. olarak tasarlanabilir. Benzer bir biçimde, sonuç bu çalışmada teorik olarak belirtildiği gibi (3) “inanç bilinci oluşturma”, “anlam yapma” “benlik-inşa

etme” “bir bilme ve var olma biçimi”, “insanlaşma”, (humanization) “inanma” (“faithing”) vs. olarak tasarlanabilir. Böylece, sonuç düşüncesi, birey aktivitesinin ve gelişiminin düzeyine göre, Fowler tarafından ileri sürülen *yapısal gelişim aşamalarından* birine de indirgenebilir.

Diğer önemli bir nokta da *yapıtları* kullanarak nesne üstünde gerçekleştirilen eylem, sonucun birey için her zaman olumlu olmayabileceğidir. Sonuç olumsuz ve gelişimi engelleyen bir şekilde de gerçekleşebilir. Diğer bir ifadeyle, bir inanç sistemi bazen ona inananlarda gerilemeye ve güçsüzlüğe neden olabilir. Bunun sebepleri kişinin beklentisine, aracı sembolik *yapıtların* kullanım biçimine vs.ye bağlı olarak çeşitli olabilir.

Bu aşamaya kadarki değerlendirmeler dikkate alınarak yeniden tanımlanacak olursa “inanma”, bir kişinin, ortak kültürel sembolik yapıtları kullanarak yaşamdaki anlamsızlık, belirsizlik vb. gibi köklü problemlerin üstesinden gelmeyi başardığı, içinde bulunduğu insanlarla devam etmekte olan etkileşimi yoluyla şekillenen sürekliliğe sahip *bilme, değer verme ve kendini adama* kısaca yaşamı anlamlandırma çabasıdır.

Sosyal Grup: Fowler’nın düşünceleriyle paralel olarak bir fiil/edim olarak “inanma” (“faithing”) kolektif bir aktivitedir. Grup unsurunu bireysel aktiviteye dahil etmenin sebeplerinden biri, inanç eyleminin ortak ve kolektif bir tarzda ortaya çıktığı varsayımdır. Burada, bir kişinin inanç aktivite sistemine farklı düşünceler daima katılmaya devam eder. O inanç sistemi içinde değişik katılımcıların farklı görüşleri genişleyen bir devinim halinde yer alır ve bunlar da o kişi tarafından orkestra edilir (Engeström, 1999, s.35). Bu yüzden inanç, belirli bir toplumun diğer üyeleriyle etkileşimi yoluyla gerçekleştirilir. Bu da inancın en başından beri sosyal etkileşimdeki *yapıtlar* (aletler ve semboller) tarafından aracı olunan bir süreç olduğu anlamına gelir (Leont’ev, 1981, s.208, Engeström and Miettinen 1999, s.4’ten naklen). Aktivitedeki kolektiflik özelliği, Mead tarafından da vurgulanmıştır (1938). O, bireysel bir eylemin, başlıca çalışma ünitesi olarak kabul edilen “bütün sosyal eylemden” bir “soyutlama” olduğunu ileri sürmüştür (Engeström ve Miettinen 1999, sl.6-7’den naklen).

Bir kişinin etkileşimde bulunduğu sosyal grubunun niceliği ve niteliği o kişinin gelişim aşamasına göre farklılıklar gösterir. Örneğin, bebeklikte en önemli grup üyesi ana bakıcı ve aile iken sonraki yıllarda bu, okul çevresine vb.ye doğru genişler. Hatırlanabileceği gibi, İnanç Gelişim Teorisi’nde bir kişinin kendisini özdeşleştirdiği sosyal grubun perspektifini anlaması, onun inanç *aşamasını* belirlemek için

kullanılan *yönlerden* biridir. Aynı şekilde kişinin o sosyal gruba ait sınırı algılaması da böyledir.

Kurallar: Kolektif inanç aktivitesinde üyeler arasındaki etkileşimi yöneten açık veya çoğunlukla zımni bulunan belirli kurallar bulunmaktadır. Bunlar, inanç işbirliğinin, paylaşılan merkezlerin veya geleneksel değerlerin normatif unsurları olarak tasarlanmıştır. Eğer paylaşılan ortak değerler, söz gelimi İslami ise o zaman İslam'ın normatif emirleri öznenin ve ait olduğu grup üyelerinin kuralları olur. Bu kurallar, sosyalleşme yoluyla elde edilen ahlaki normları ve günlük adab-ı muâşeret kurallarını içerir. Bu normatif değerlerin, kişinin inanç aktivite sistemini grup üyeleri ile devam ettirmesi için üyelerce az ya da çok gözetilmesi gereklidir. Aracılık görevi yapan birden çok kavramsal sembol/*yapıt* bir araya gelerek önermesel bir norm/ilke oluşturabilir.

Emek Bölümü/Görev Dağılımı: Yukarıda belirtildiği gibi, inanmanın birey-merkezli bir eylem olarak düşünülmesinin yanında aynı zamanda kolektif bir aktivite olma özelliği vardır ve bu ikisi ayrı ayrı değil birlikte düşünülme durumundadır. Bir anlamda Müslüman bireyler, kendi aralarında açık bir "anlaşma" ("covenant") yapmamış olsalar da gizli/imasal bir görev dağılımı bilincine sahiptirler. Buna göre her Müslüman bir taraftan kendi bireysel inancını sürdürürken diğer taraftan ait olduğu grubun kolektif inanç eylemine de katılmış olmaktadır. Kaldı ki bu görev dağılımı metinden oluşan sembollerle temsil edilen değer *yapıtları* tarafından belirlenmektedir. Örneğin, İslam fıkhiındaki "farz-ı kifaye" kavramı bu çerçevede düşünülebilir. Aracı değerleri ve dolayısıyla inancın ortak aktivite yönünü iş birliği içinde hayatta tutan ve pekiştiren şey, sorumluluk konusunda üyeler arasında yer alan gizli anlaşmalar olmalıdır. Bir kişinin ait olduğu grup hem bir bütün olarak hem de tek tek bireyler olarak gruba ve o grubun değerleri karşısında sorumluluklarının olduğunu bilirler. Dolayısıyla bireysel bir inanç sisteminin, grup üyelerinin sorumluluklarını yerine getirmeden uzun süre işlevsel olması güçtür.

B. İnanç Aktivite Sisteminin Unsurları arasındaki Etkileşimler:

Özne-Yapıt(lar) İlişkisi: Benliğin aracı *yapıtlarla* olan ilişkisi önemlidir ve bu ilişkinin özelliği (Fowler'nın bahsettiği) kişisel bir inanç gelişim aşamasından diğerine değişebilir. Örneğin, Müslüman bir birey ile aracı *yapıtlar* (yani Kuran ve Hadis'i temsil eden dil sembol sistemi şeklinde ortaya konan değerler bütünü) arasındaki ilişki, İnanç gelişimi teorisi'nde inancı 3. aşamada değerlendirilen bir kişinin özelliğinde olduğu gibi, doğrudan değil (bir insan veya tefsir kitapları aracılığı gibi) üçüncü bir aracı vasıtasıyla gerçekleşir. Bununla birlikte 4. aşamadaki bir kişi, Kurani başkaları aracılığı ile değil

doğrudan kendisi ele alır ve aracısız incelemek üzere doğrudan inceleme nesnesi yapar.

Özne/benlik ile *yapıtlar* arasında her zaman gerilim bulunabilir. Müslüman bireyler, İslami değerler sisteminin pasif bir kullanıcısı veya tüketicisi değildir. Bu insanlar, onların nasıl kullanıldığı veya anlamlandırılabilceği konusunda stratejiler geliştirir. Bir *sonuç* konusu olarak “yaratıcı İslami inanç” gelişimi, İslami kültürel *yapıtları* kullanarak ve onlara karşı eleştirel tutum ve “re-aksiyonlar” geliştirerek aktivitede bulunmayı gerektirmektedir (Wertsch, 1998, s.31). Eğer bu sembolik değerler ya da inancın içeriği donuklaştırılmak suretiyle bir tabu olarak muamele görür ve bilişsel olarak reaksiyonda bulunmazsa o zaman o, bir dogmaya dönüşür ve kendi içinde nihai değer olup çıkar. Netice itibarıyla de inanç en önemli özelliklerinden biri olan dinamizmini, belirli bir grubun tekelinde ve hakimiyeti altında yitirmiş olur. Eğer bu semboller insanların yaşamını anlamlı kılmada olumlu işlev görürse o zaman tepki, o *yapıtlara* karşı güven ve bağlılık geliştirme şeklinde olur. İnanç gelişimi teorisindeki *sembolik işlev* boyutu aktivite teorisinin bu düzlemi içinde analiz edilebilir.

Yapıt(lar)-Sonuç İlişkisi: Aracı *yapıtlar* ile sonuç arasındaki etkileşim diğerlerinde olduğu gibi iki yönlüdür. Bir Müslüman için İslami değerlerden oluşan aracı *yapıtlar*, inanç aktivitesinin sonucunun ne olması gerektiğini belirler yani İslami inançlı olmasının sonucunun ne olduğunu söyler. Örneğin anlam yapmak için İslam’ın değerlerini aracı seçen bir kişi, hayatın nihai anlamının ne olduğu konusunda o aracı seçtiği anlam-sisteminin belirttiklerini dikkate alır. Bu işte cennete girmek, cehennemden kaçınmak ya da ‘dünya ve ahret saadetini yakalamak’ olabilir. Bununla birlikte inanç gelişimi teorisi açısından düşünüldüğünde bu sonuç bilme, değer verme ve kendini adama şeklinde ifade edilir. İnanç etkileşiminin sonucu, aracı *yapıtlarda* değişiklikler hatta değişimler getirebilir. Sonuç olarak oluşan hayatı anlamlandırma *biçimi* zamanla aracı değerlerin yeniden algılanış biçimini etkileyebilir.

Özne-Nesne İlişkisi: Anlam-yapma yoluyla yaşamın belirsizliklerinin üstesinden gelmeye yönelik eğilim temel oto-genetik insan güdülerinden biri olduğu gözlemlenmektedir. İnsanlar anlam üreten varlıklardır (*homo poeta*). Onlar tabii afetler, sonluluk vs. gibi yaşamın belirlenemezliklerini yorumlarlar ve netice itibarıyla *inanç* diye isimlendirilen olgu gerçekleşir. Anlamlandırma yoluyla hayatın belirsizliklerinin ve anlamsızlıklarının üstesinden gelindiği olgusu bilinç düzeyinde pek fazla üzerinde durulmaz. Çünkü *yapıtları* kullanmak ile anlam oluşturmak aynı eylemiş gibi algılanır. Bu yüzden anlamsızlık duygusu çok istisnai durumlarda ortaya çıkmaktadır. Özne ile nesne arasındaki etkileşim *yapıtlar* üzerinden Piaget’nin kelimeleriyle *organizasyon* ve *adaptasyon* (özümseme ve uyarlama) yoluyla veya

Vykotsky geleneğinde ifade edildiği gibi *içselleştirme* ve *dışa vurma* ile gerçekleşmektedir.

Yapıtlar, Kurallar ve Görev Dağılımı Arasındaki İlişkiler: Bir anlam sistemi yoluyla belirsizlikleri anlamlandırma, o anlam sistemine atfedilen bir takım normları beraberinde getirir. Bu kurallar daha çok kişiler arası ilişkilerdeki tutumlarla ilgili ahlak kurallarını içerir fakat bununla ilgili değildir. Bu kurallar özne ile inanç sistemindeki başka bir boyutla (örneğin Tanrı ile)'de ilgili olabilir. Anlam yapmasındaki (bkz. Şekil 2) olumlu *sonuçları* dikkate alan bir birey, yatırımda bulunduğu *güvenden* dolayı kuralları belirleme görevini *yapıtlara* bırakır. Bu yüzden, *yapıtlar* bireyler için kural kaynağı olur. Bununla birlikte, kurallara karşı tutum, *yapısal* gelişime paralel olarak değişebilir. Örneğin, 4. inanç *aşamasındaki* bir birey, günlük ibadetlerin bazısını yerine getirmeyebilir. Paylaşılan değerler şeklindeki *yapıtlar* bir inanç grubundaki bireylerin birlikte yaşama ruhunun zorunlu bir gereği olarak çeşitli sorumluluk düzeyini de belirler. Bununla birlikte, aracı *yapıtların* birey tarafından algılanışı ve önem düzeyi, gelenekler tarafından belirlenen görevleri yapma sorumluluğunu üstlenme düzeyini yönetir. Özne kuralları yerine getirirken daima bir grubun üyesi olduğu bilincini taşır ve onların beklentilerini ve perspektiflerini dikkate alır.

Özne-Sonuç İlişkisi: Wertsch'in argümanını kullanarak ifade etmek gerekirse, özneler nesne ile olan etkileşimi sonucunda yani kişi anlamsızlığı ve bilinmezliği ortadan kaldırırken iki sonuçtan birini veya her ikisini bekleyebilir: (a) Bir şeyi iyice yapma yeteneğini geliştirmek ve onun iyice nasıl yapılacağını öğrenmek. Bu çalışma bağlamında söylenecek olursa kişi anlamsızlığı yenererek, yaşanan sonlu dünyanın başarılı bir biçimde nasıl anlamlandırılacağı konusundaki yetisini geliştirir. (b) İkincisi, kişinin başlangıçta kendine ait olmayan bir şeyi kendine mal eder. Müslüman bir birey, yaşamı anlamlı kılmak için İslami inanç sistemini kullanarak belirsizliği olan bu dünyayı zihinsel "ev"e dönüştürerek kendisine mal etmektedir/özümsemektedir. Bu çerçevede anlam oluşturmak aynı zamanda anlam yaratmış olmak ve o anlama sahip olmak demektir. Birincisi ikincisinden farklıdır. Örneğin, Müslüman ve Hıristiyan öğrencilerin yer aldığı bir sınıfta bir Müslüman öğrenci İslami duaları nasıl yapacağını hem öğrenir hem de onu içselleştirir veya kendine mal eder. Diğer taraftan Hıristiyan bir öğrenci, İslami ibadetlerin nasıl yapıldığını öğrenir veya bilir fakat kendine mal etme ve içselleştirme olmadığı için onu uygulamak istemeyebilir.

Özne-Sosyal Grup Etkileşimi: Benlik ile sosyal topluluk arasındaki etkileşim, inanç gelişimi teorisinde en önemli noktalardan birini oluşturur. Çünkü, bir kişinin inanç *aşamasını* değerlendirmede kul-

lanılan 7 özellikten ikisi (bir kişinin ait olduğu sosyal grubunun sınırını belirleme tarzı ile diğer grupların bakış açılarını algılama biçimi) bu ilişki ile ilgilidir. Ayrıca, kişinin benliği de bir toplum içinde inşa edilir. İnanç aktivitesindeki kurallar grup tarafından onaylanır, aracı yapılar sosyal normlar tarafından muhafaza edilir ve her bir birey sosyal yaptırımlar tarafından zımni veya açık bir biçimde kuralları gözetmeye zorlanır. Sosyal beklentiler inanç gelişiminin bazı noktalarında bazı insanlar için otoriteyi de temsil edebilir. Dolayısıyla “herkes böyle yapıyor” düşüncesi onun için doğrunun kriteri olur.

Bu genel modelde, inanç aktivite sistemi, dinamizm ve etkileşimsel yapısı ile bireyin genetik yapısına bağlı olarak gelişmekte ve değişmekte olarak düşünülmelidir (Şekil 2'nin altında yer alan kalın ok bunu temsil etmektedir). Bu prototip model, gelişim aşamalarına göre ve birey özelliklerine göre değiştirilebilir. İşlev görmesi için bir inanç aktivite sistemini motive eden güç, onu oluşturan unsurlar arasındaki gerilimdir ya da ahenksizliktir. Burada yapılan teorik analiz, diğer unsurlar arasındaki ilişkileri benzer biçimde (belki de ideal olarak uygulamalı vakayla) incelenmek suretiyle genişletilebilir.

C. İnanç Aktivite Sistemi ile ilgili Diğer Konular:

Gelişim: Eğer aktivite sistemi sürüp giden bir süreç olarak düşünülmeliyse, o zaman gelişim düşüncesinden de bahsedilmelidir. Amaç kavramı, gelişim kelimesiyle birlikte bulunan bir kavramdır. Vygotsky başlangıçta gelişimin hedefini “aydınlanmanın rasyonallitesi” veya “imgeleme uyumu” gibi genel düşüncelerle ifade etmiştir. Ancak, bu konu, Wertsch'in (1998) de belirttiği gibi karmaşık bir konudur (s.37). Daha önce de ifade edildiği gibi, hedef bilinçli bir biçimde her hangi bir şey olarak belirlenebilir, fakat sonuç kültürel yapıları iyileştirme gibi oldukça farklı bir şekilde de ortaya çıkabilir. İlişkiler, dil ve kişinin yapıları algılama biçimi, genetik gelişim de dahil değişen unsurların bir sonucu olarak sürekli bir değişim içinde bulunduğundan, aktivite teorisine göre, aktivite sistemi ile onun öznesi her zaman sürekli düzeltme-değişme süreci içinde bulunmaktadır. İnanç aktivite sistemi konusunda belki de sadece bir şeyin değişmediğini iddia etmek mümkündür: Anlam-yapma ihtiyacı.

Tarihin ve kültürün aktivite teorisinde (ya da insan aktivite sisteminde) önemli yeri olduğundan dolayı, İnanç gelişimi teorisinin gelişimsel boyutu aktivite teorisine uyumludur (Engeström, 1999, s.25). Bunun bir sonucu olarak, eğer inanç birlikte oluşturulan bir olgu olarak anlaşılması gerekiyorsa, o zaman bir bireyin inancının gelişim aşamasının ortalama düzeyi, kendi sosyal grubunun ortalama düzeyine yakın olabileceği ileri sürülebilir (Engeström and Miettinen 1999, s.9).

Denge: Aktivite sistemi her zaman sürekliliğe sahip bir denge durumunda bulunmak ister. Örneğin, (yeni bir yorum veya etkileyici bir kitap, argüman vb. gibi) yeni aracı yapıtlar (veya mevcut yapıtların bileşenlerinden biri) aracı olunan sistematik organizasyonda bir tür gerilim ve dengesizlik yaratabilir. Bu dengesizlik, aktivite sisteminin öznesinde ve aracı olunan aksiyonda ve kurallar gibi diğer bileşenler üzerinde değişimler başlatabilir. Hatta bazı durumlarda *ihida* ('paylaşılan ortak değerler sistemini veya bir bütün olarak aktivite sistemini değiştirme') durumunda olduğu gibi, aracı olunan eylemin tamamen yeni bir şekli ortaya çıkabilir (Wertsch, 1998, s.43). Bu yüzden inanç gelişimi *aşamalarındaki* geçişlerin veya değişimlerin, aracı yapıtların algılanmalarındaki değişimlerden veya yapıtlarla ilgili müdahalelerden kaynaklandığı düşünülebilir. Örneğin, ilahiyat fakültesindeki Müslüman bir öğrenciye İslam konusunda yeni bir perspektif sunulsa bu, bir bütün olarak o öğrencinin inanç aktivite sistemini etkileyebilir.

Daha geniş Politik, Tarihsel ve Kültürel Sahne: Bu bireysel mikro inanç aktivite sisteminin analizi, gözlemciyi, onların içinde yer aldığı daha geniş politik, kurumsal ve kültürel oluşumların ve bağlamların özelliklerini dikkate almasından alı koymamalıdır. Örneğin, kapitalizmin veya bir ülkedeki bürokratik yapılanmanın bireysel inanç üzerindeki etkisi bu açıdan daha fazla çalışma gerektirmektedir. Ayrıca inanç aktivite sisteminin yanında birey aile, iş gibi ortamlarda daha somut farklı aktivite sistemleri kurar. Bu sistemler arasında geçiş yapan bireyin inanç aktivite sistemi kuşkusuz bunlar tarafından etkilenmektedir.

SONUÇ

Din psikolojisi araştırmalarında bireyin dindarlığı daha çok onun düşüncesi merkezli olarak ele alınmaktadır. Her ne kadar, dış faktörler değişken olarak ele alınsa da bu bireyin etkileşimsel olarak içinde bulunduğu sosyal bir aktivite sistemi olarak pek fazla üzerinde durulmamıştır. Bu bakımdan sosyokültürel aktivite teorisinin bireylerin dini ve dini olmayan inançlarını analiz etmek için işlevsel teorik bir çerçeve sunabileceği düşünülmektedir.

İnanç gelişimi teorisi tarafından kapsamlı şemsiye bir kavram olarak öne sürülen inanç tanımı, "kümülatif gelenekler"deki inanç algılayışına, onun [inancın] dinamik özelliğini (eğer mevcut ise bu geleneklerdeki dogmatizm ve sabitlik riskini önceden tahmin edecek biçimde) yeniden canlandırması bakımından katkıda bulunabilir. Bu bakımdan Fowler tarafından benlik, sosyal grup ve "en yüksek değer merkezleri" şeklinde bir üçgende belirtilen inancın ilişkisel boyutu, sosyokültürel aktivite teorisi tarafından öne sürülen varsayımlar tarafından genişletilebilir, yeniden formüle edilebilir ve daha fazla keş-

fedilebilir. Böylece ampirik çalışmalar için uygun bir analiz çerçevesi belirlenebilir.

Eğer çok yönlü bireysel aktivite sistemi analizi, Fowler'ın yaklaşımına uygulanırsa, inanç/iman, günümüzde genellikle anlaşıldığı şekliyle belirli bir dini geleneğin bir nesilden diğerine aktarılması gereken sabit bir değer sistemi olarak düşünülmesi yerine, sürekli değişerek devam eden bir insan aktivite sistemi olarak düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Buradan yola çıkıldığında kurumsal dinlerin temsil ettikleri değer/anlam sisteminin, seküler bir toplumdaki bireylerin yaşamlarını anlamlandırma deneyimlerini ifade etmek için kullandıkları *yapıtlardan* yalnızca biri olarak değerlendirilmesi gerekir. Yukarıda belirtildiği gibi, Fowler tarafından öne sürülen inancın yedi *boyutundan* beşi, bireysel bir aktivite sistemine açık bir biçimde yerleştirilebilir analiz edilebilir. Bununla birlikte, *dünya ahengi*, *mantık biçimi* ve belki Piaget tarafından kullanılan *yapı* düşüncesini geliştirilen etkileşim sisteminin belirli bir yönüne uyarlamak güç gözükmektedir. *Dünya ahengi* kişinin aktivite sistemini ve belki onun dışında algılayabileceği bütün çevreyi birbiriyle ilinti biçimde kavrama biçimi olarak yeniden tanımlanabilir. *Otorite merkezi*'ne gelince, bir kişinin otoritesi birden fazla unsurda aranabilir. Bu bazıları için topluluk gelenekleri olabilirken diğerleri için aracı *yapıtlar* olabilir. Şekil 2'de bu iki yönün yanındaki soru işaretleri bu örtüşmeleri göstermek için konulmuştur.

“İnanç” a bu yaklaşımın ana doğurgusu, onun şu kapsamlılığıdır: Sadece belirli bir dini geleneğe mensup bireylerin belirli şekildeki bilişsel içeriği, “inançlı” olma olgusunu tekeline taşıyamakta, aynı zamanda dini geleneklerin dışında bulunmayı tercih eden ve kendi iç bütünlüğünü oluşturan bireylerin de *inanmış olma* özelliği bulunmaktadır. Bu sonuç, özellikle içinde belirli bir dini geleneğin öğretisini takip etmeyen kişilerin o inanca mensup kişiler tarafından “inançsız” olarak etiketlenebilecekleri sosyal şartlarda önem taşımaktadır. Ayrıca, din eğitiminde bir dini değerler sistemi, “inancın” çocuklara olduğu gibi aktarılması gereken tek kaynağı olarak değil, onların içinde buldukları anlam yapma olarak isimlendirilen daha kapsamlı aktiviteleri için bir alternatif olarak değerlendirilmeleri gerekir. Bu yüzden, din eğitiminde amaç, çocuklara mevcut değerler kümesinin olduğu gibi benimsetilmesi değil, “benliklerini ve çevrelerini” kurumsallaşmış geleneklerin içinde ve dışında nasıl anlamlandıracaklarının öğretilmesi olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Demircan, A. (1996).** *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları
- Dykstra, C. (1986).** Faith Development and Religious Education. In C. Dykstra and S. Parks (eds.) *Faith Development and Fowler*. Birmingham (Alabama): Religious Education Press.
- Ebu Mansur al-Bağdadi (1037).** *Usulü'd-Din*. Bağdat: Daru'l Medine
- Engeström, Y. (1987).** *Learning by Expanding: An activity-theoretical approach to developmental research*. Helsinki: Orienta-Konsultit.
- Engeström, Y. (1999).** Activity theory and individual and social transformation. In Y. Engeström, R. Miettinen and R. Punamaki (Eds.) *Perspectives on Activity Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Engeström, Y. and Miettinen, R. (1999).** Introduction. In Y. Engeström, R. Miettinen and R. Punamaki (eds.) *Perspectives on Activity Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fığlalı, E. R. (1997).** Hariciler. *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 16, s.173). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Fowler, J. W. (1992a).** The Vocation of Faith Development Theory. in Fowler, Nipkow and Schweitzer (eds.) *Stages of Faith and Religious Development: implications for Church, Education and Society*. London: SCM
- Fowler, J. W. (1992b).** The Enlightenment and Faith Development Theory. In J. Astley and L. Francis (eds.). *Christian Perspectives on Faith Development*. Leominster: Greenswing.
- Fowler, J. W. (1981)** *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*. London: Harper & Row.
- Fowler, J. W. (1986).** Faith and the Structuring of Meaning. in C. Dykstra and S. Parks (eds.) *Faith Development and Fowler*. Birmingham (Alabama): Religious Education Press.
- Ginsburg, H. and Oppen, S. (1969).** *Piaget's Theory of Intellectual Development: An introduction*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Jackson, R. (2002).** *Religious Education: An interpretive approach*. London: Hodder and Stoughton.
- Kegan, R. (1982).** *The Evolving Self: Problem and process in human development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Leeuw, G van der (1926).** *Religion in Essence and Manifestation*. London: Allen and Unwin.
- Leont'ev, A. N. (1978).** *Activity, Consciousness, and Personality*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Leont'ev, A. N. (1981).** *Problems of the Development of Mind*. Moscow: Progress.
- Luria, A. R. (1979).** *The Making of Mind: A personal account of Soviet psychology*. Cambridge: Harvard University Press.
- Mead, G. H. (1938).** *The Philosophy of Act*. Chicago: University of Chicago Press.
- Moseley, R. M. Jarvis, D. and Fowler, J. W. (editors) (1993).** *Manual for Faith Development Research*. Georgia: Emory University.
- Ok, Ü. (2003).** Kuran Okumanın 'Metalinguistik' Yapısı: Bir sosyokültürel aktivite teorisi yaklaşımı, *İslamiyat*, 6(4), 151-170.
- Streib, H. (2001).** Faith development theory revisited: the religious styles perspective. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 11(3), 143-158.
- Wertsch, J. V. (1995).** The need for action in sociocultural research. In J. V. Wertsch, P. Del Rio and A. Alvarez (eds.). *Sociocultural Studies of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wertsch, J. V. (1998).** *Mind as Action*. Oxford: Oxford University Pres.